

AKTUALITY

PRO PRÁVNÍ PRAXI

Novelizace českého trestního práva

Věra Kalvodová, Jana Zezulová

(český překlad přednášky přednesené v rámci kursu Úvod do českého práva v září 1995, pořádané ve spolupráci s John Marshall Law School v Chicagu)

Můžeme říci, že trestní právo je relativně stabilním právním odvětvím ve srovnání např. se správním, obchodním či ústavním právem. Nicméně i trestní právo doznalo v průběhu uplynulých pěti či šesti let značných změn. Od roku 1989 byly přijaty čtyři velké novely trestního zákona i řádu a řada novel dílčích. Smyslem tohoto pojednání je zmapování změn nejvýznamnějších.

Pokud jde o **trestní právo hmotné**, na prvním místě je třeba zmínit **abolici trestu smrti** a zakotvení doživotního trestu odnětí svobody. Dne 2. května 1990 byl zrušen trest smrti jako absolutní a ireparabilní trest a s účinností od 1. července téhož roku byl opětovně po 34 letech zaveden **trest odnětí svobody na doživotí** do našeho systému trestněprávních sankcí. Doživotní trest patří do skupiny výjimečných trestů spolu s trestem odnětí svobody nad 15 až do 25 let. Může být uložen jen v nejzávažnějších případech úmyslného usmrcení, jestliže stupeň nebezpečnosti činu pro společnost je mimořádně vysoký, uložení takového trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti a není naděje, že by pachatele bylo možno napravit trestem odnětí svobody nad 15 až do 25 let.

Hovoříme-li o doživotí, nelze si neklást následující dvě otázky.

1. Kdo může zcela odpovědně vyslovit závěr, že určitá osoba nemůže být napravena dlouhodobým trestem odnětí svobody nad 15 až do 25 let?
2. Je doživotní odnětí svobody, tato náhrada trestu smrti, skutečně lidskou a promyšlenou odpovědí společnosti na trestný čin? Odsouzený neví, jak

dlouho zůstane ve vězení. A to je nelidské. Je pravdou, že podmíněně propuštění po nejméně 20 letech výkonu trestu je možné a tato příležitost může být pro odsouzené důležitým pozitivním motivačním faktorem. Přesto je pozice doživotních vězňů velmi nejistá.¹

Můžeme dlouze diskutovat o všech argumentech svědčících pro doživotí i proti němu. Nicméně trest odnětí svobody na doživotí je součástí našeho právního řádu a jednou ze základních otázek je zabezpečení jeho efektivního výkonu. Doživotně odsouzení vykonávají svůj trest ve věznici se zvýšenou ostrahou. V současné době je výkon doživotí soustředěn do věznice Mírov. Mírov je starý hrad, který sloužil jako vězení již za vlády Marie Terezie. Jeho budovy jsou velmi staré, podmínky odsouzených, zejména ubytovací, nejsou příliš dobré. Odsouzení k doživotí však vykonávají trest spolu s odsouzenými ke druhé formě výjimečného trestu v nově vybudovaném speciálním oddělení věznice a jejich životní podmínky jsou ve srovnání s ostatními odsouzenými podstatně lepší.

Lze konstatovat, že doživotní trest se jeví poněkud absurdním. Na jedné straně je dána v podstatě prognóza nenapravitelnosti, na straně druhé zákonodárce dává i těmto odsouzeným šanci na podmíněně propuštění po 20 letech, jestliže se napraví. Otázkou samozřejmě zůstává realita této šance.

Další významnou změnou v trestním zákoně bylo zrušení kolem 33 skutkových podstat trestných činů ve zvláštní části trestního zákona, zejména těch, které byly založeny na vládnoucí ideologii komunistické strany (např. pobuřování, podvracení republiky, opuštění republiky, trestné činy proti majetku v socialistickém vlastnictví) a naopak zavedení celé řady nových skutkových podstat, které jsou reakcí na nové společenské jevy a změny (např. Insider Trading, počítačová kriminalita, dražba, znečišťování životního prostředí, organizovaný zločin).

Řadu diskusí vyvolala **nová koncepce odpovědnosti za zaviněnou nepřičetnost**. Novela trestního zákona č. 557/1991 Sb. zakotvila novou skutkovou podstatu nazvanou opilství (§ 201a TZ). Dle odstavce prvního zmíněného ustanovení je ten, kdo se úmyslně či z nedbalosti přivede do stavu nepřičetnosti požitím nebo aplikací návykové látky a dopustí se v něm jednání, které má jinak znaky trestného činu, zásadně mírněji trestný. Pachatelovo zavinění se tedy vztahuje pouze na fakt přivedení se do stavu nepřičetnosti, nezahrnuje již následnou činnost, která pro nedostatek tohoto zavinění není trestná, ale pouze jinak trestná.²

Hovoříme-li o nejvýznamnějších změnách v trestním právu hmotném, nesmíme opomenout i další změny v systému trestních sankcí vedle již zmíněného zrušení

¹Válková, H.–Suchý, O.: Die lebenslange Freiheitsstrafe in der Tschechoslowakei, 1990, s. 116.

²Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Brno, 1994, s. 139.

trestu smrti a jeho nahrazení doživotním trestem odnětí svobody. První velká novela trestního zákona z roku 1990 č. 175 **rozšířila možnost uložení podmíněného trestu odnětí svobody i možnost uložení jiného trestu – zejména peněžitého – namísto odnětí svobody**. Rovněž byl rozšířen **okruh sankcí pro mladistvé**, a to o trest zákazu činnosti a vyhoštění. Přes uvedené změny zaujímal i v posledních letech trest odnětí svobody prakticky dominantní postavení. V červnu roku 1995 byla přijata další významná novela trestního zákona, která by mohla či měla představovat průlom v této dominantní roli odnětí svobody. S účinností od 1.1. 1996 se novým druhem trestu, který je možno uložit pachateli trestného činu, staly obecně prospěšné práce. Otázky alternativ trestního práva, možnost řešit tzv. bagatelní kriminalitu jiným způsobem než prostřednictvím trestního práva a trestního řízení a otázky alternativ odnětí svobody patřily v průběhu minulých několika let k otázkám často diskutovaným. Pochybnosti o účinnosti trestu odnětí svobody, vyvolané zejména stoupající kriminalitou, zvyšujícím se podílem recidivistů na páchání trestné činnosti, nárůstem kriminality mladistvých i tzv. prekriminality a rovněž i nepříliš dobrým stavem věznic (přeplněnost, nedostatek práce pro odsouzené, nedostatek personálu, nevyhovující prostory apod.), vedly ke snahám nalézt nové cesty, jak potlačit kriminalitu a jak řešit problémy vězeňského systému. Jednou z možností by tedy měly být alternativní sankce, příp. i instituty trestního práva procesního, o nichž bude řeč později. **Trest obecně prospěšných prací** v rozmezí 50 až 400 hodin může být uložen pachateli trestného činu, za který zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí nepřevyšující 5 let, jestliže vzhledem k povaze spáchaného trestného činu a možnosti nápravy pachatele lze mít důvodně za to, že výkonem tohoto trestu bude dosaženo účelu trestu stejně, jako kdyby byl na pachateli vykonán trest odnětí svobody (§ 45 odst. 1 TZ). Podstatou trestu je povinnost provést práce ve prospěch obce ve stanoveném rozsahu, a to bezplatně a ve volném čase. Pouze praxe může ukázat, zda se tento nový druh trestu stane oním efektivním prostředkem, který přispěje k potlačení kriminality a k redukcí recidivy.

Tato novela zakotvila rovněž ustanovení týkající se problematiky **organizovaného zločinu**, když kriminalizuje **účasť na zločinném spolčení**. Nové ustanovení § 163a stanoví, že ten, kdo založí zločinné spolčení, nebo se činnosti takového spolčení účastní, anebo zločinné spolčení podporuje, bude potrestán odnětím svobody na dvě léta až deset let nebo propadnutím majetku. Novela rovněž upravila zvláštní, mnohem přísnější režim trestání pro pachatele, který spáchal úmyslný trestný čin jako člen zločinného spolčení, pro pachatele, který spáchal takový čin vědomě se členem zločinného spolčení anebo v úmyslu zločinnému spolčení napomáhat (§ § 43, 44 TZ).

Tolik tedy k nejdůležitějším změnám trestního práva hmotného. Jak již bylo zdůrazněno, i **trestní právo procesní** doznalo mnoha zásadních změn. Na prvním místě je třeba zmínit problematiku **rozhodování o nejzávažnějších zásazích** do Listinou základních práv a svobod garantovaných práv člověka. Novela trestního řádu z roku 1991 svěřila rozhodování o vazbě, příkazu k zatčení, domovní prohlídce a o odposlechu telekomunikačního provozu soudu. Před touto novelou rozhodování o těchto zajišťovacích úkonech bylo v přípravném řízení v pravomoci státního zástupce (resp. tehdy prokurátora).

Za další významnou změnu je možno považovat **průlom do zásady legality**. Již v roce 1990 zakotvila novela trestního řádu ustanovení zohledňující skutečnost, že v důsledku spáchání trestného činu a odsouzení za něj jsou často vedle pachatele fakticky postiženy i další osoby, jež mají postavení osob blízkých.³ Trestní stíhání pro taxativně vyjmenované trestné činy podmiňuje souhlasem poškozeného, který je ve vztahu k obviněnému právě touto osobou blízkou.

Nelze v tomto příspěvku obsáhnout všechny změny, ale je nezbytné se zabývat skutečností, že do našeho trestního řízení proniká institut odklonu /diversion/, prvek vlastní angloamerickému procesu.

Vymezení pojmu

Položme si nyní otázku co to vlastně odklon je, proč se s ním setkáváme v různých právních systémech a kde byl jeho základní zdroj původu.

Pomocí k nalezení odpovědi by mohly být Kaiserovy⁴ závěry, týkající se kontroly zločinnosti. Kontrolou zločinnosti /crime control/ rozumí všechna státní a společenská zařízení, strategie a sankce, která směřují ke konformitě chování v trestně-právně chráněné oblasti norem. Kontrola zločinnosti tak zahrnuje vedle státního úsilí také společenskou snahu po dosažení konformity chování. Tím stojí /myšleno kontrola zločinnosti/ v průsečíku všeobecné sociální kontroly, kriminální politiky a snah policie o potlačení zločinnosti. Od všeobecné sociální kontroly se kontrola zločinnosti liší tím, že se omezuje na označení, stanovení cílů a nasazení prostředků na předcházení nebo potlačení zločinu, a že obecně nemůže rozdělovat žádné odměny. Od trestní politiky se kontrola zločinnosti liší tím, že nejen zahrnuje odpovídající státní aktivity, nýbrž také společenské zařízení z oblasti komunální kriminální prevence, tzv. podnikovou justici nebo mimosoudní smírčí řízení a dále funkcionální ekvivalenty nebo alternativy k trestnímu právu tzv. negativní nebo alternativní kriminální politiku. Přikláním se k závěru,⁵ že ačkoliv celkový systém

³Jelínek, J.–Sovák, Z.: Trestní zákon a Trestní řád, Linde, Praha, 1995, s. 466.

⁴Kaiser, G.: Kriminologie, Úvod do základů, 1993, s. 74 a násl.

⁵Tamtéž

kontroly zločinnosti přesahuje dílčí systém trestněprávní, zůstává přesto těžiště u prostředků a postupů trestního práva. Nicméně na straně druhé se i u nás v této souvislosti poukazuje na rozšiřování aplikace norem trestního práva, tedy snahu řešit negativní jevy ve společnosti převážně prostředky trestního práva, bez možnosti reakce mimotrestními prostředky a postupy. Proto se důrazněji, než tomu bylo doposud, hovoří o subsidiárním či-li o ultima ratio charakteru trestního práva. A právě v tomto okamžiku se dostává ke slovu angloamerický koncept diverze, resp. diverzní strategie, který je dnes považován za součást tzv. „čtyř D“.⁶

Za základní vymezení odklonu považují pojetí,⁷ podle něhož diverze převážně směřuje k odklonu od dalšího trestního stíhání poté co bylo úředně stanoveno porušení trestní normy. Tomuto pojetí odpovídá vymezení odklonu českou trestněprocesní naukou,⁸ podle které odklon znamená alternativu trestního řízení před soudem, kdy je upřednostněno neformální vyřízení věci mimosoudními prostředky před klasickým trestním procesem zakončeným výrokem o vině a uložením trestu. Odklon je podle výše uvedené definice chápán jako mimosoudní alternativa standardního trestního procesu, resp. upuštění od trestního stíhání, přičemž je možné na trestní věc reagovat jak prostředky trestněprávními, tak i prostředky mimotrestními.

Postupem času se objevuje i jiné pojetí odklonu⁹ chápající odklon ve smyslu zjednodušeného řízení v rámci standardního trestního řízení /nikoli tedy ve smyslu „odklonění“ mimo trestní řízení např. k vyřízení ve správním řízení apod./. Formami takového vyřízení věci jsou např. podmíněné zastavení trestního stíhání, trestní příkaz, narovnání a je zde možné se také zmínit o typech dohodnuté spravedlnosti. Neformální a sumární vyřízení trestní věci, za ingerence soudu, který se opírá o určitou dohodu procesních subjektů, bylo u nás označeno za širší pojetí odklonu.¹⁰

První náznaky použití odklonu v českém trestním řízení

Pokud tedy odklon chápeme jako alternativu trestního řízení před soudem, kdy je upřednostněno neformální vyřízení trestní věci mimosoudními prostředky, je možné za určitý náznak odklonu v českém trestním řízení považovat:

⁶Tento pojem se skládá z diverze, dekriminalizace, deinstitucionalizace a due proces.

⁷Kaiser, G.: viz práce cit. v pozn. č. 4.

⁸Suchý, O.: Odklon v trestním řízení, Právník, 1991, č. 3, s. 248–255.

⁹Šámal, P.: Úvahy nad zjednodušenými formami trestního řízení /diversion/ de lege ferenda. Časopis pro právní vědu a praxi 1994, č. IV., s. 122.

¹⁰Kratochvíl, V.: Východiska kodifikační fáze trestněprávní reformy v České republice, Trestněprávní reforma v České republice, Spisy Právnícké fakulty MU v Brně, 1994, s. 11 a násl.

1. ustanovení trestního řádu, na jehož základě může vyšetřovatel zastavit trestní stíhání v případech, kdy trest, k němuž může stíhání vést je zcela bez významu vedle trestu, který pro jiný čin byl obviněnému uložen nebo který ho podle očekávání postihne;
2. novela trestního řádu z roku 1993 /zákon č. 292/1993 Sb./ zavedla do českého trestního procesu dva instituty, které lze považovat za alternativní prostředky standardního trestního řízení. Jde o institut podmíněného zastavení trestního stíhání a trestní příkaz.

Podmíněné zastavení trestního stíhání lze charakterizovat jako rozhodnutí prozatímní, se stanovením zkušební doby, vázané na splnění určitých podmínek a povinností uložených obviněnému. Z pohledu trestního práva hmotného trestní odpovědnost pachatele trvá, z pohledu práva procesního se věci i nadále zabývají orgány činné v trestním řízení. Podle platné právní úpravy použití tohoto institutu přichází v úvahu v řízení o trestném činu, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje pět let. Trestní řád stanoví další podmínky pro podmíněné zastavení trestního stíhání:

- a) doznání obviněného k trestnému činu /doznání však neprezumuje vinu obviněného/;
- b) nahrazení škody obviněným, pokud byla škoda způsobena trestným činem nebo uzavření dohody o náhradě škody s poškozeným anebo učinění jiných potřebných opatření k její náhradě a
- c) vzhledem k osobě pachatele, s přihlédnutím k jeho dosavadnímu životu a k okolnostem případu lze důvodně takové rozhodnutí považovat za dostačující.

Taková je tedy v obecnosti platná právní úprava tohoto procesního institutu, který je naší trestněprocesní naukou pokládán za jeden ze základních typů odklonu. Podmíněně zastavit trestní stíhání lze již v průběhu přípravného řízení státním zástupcem /užší pojetí odklonu/, tak i v průběhu řízení před soudem /institut aplikovatelný v řízení před soudem pokládám za strategii ve smyslu zjednodušeného řízení v rámci standardního trestního řízení a řadím jej do širšího pojetí odklonu/.

Druhým institutem je **trestní příkaz**, který lze charakterizovat jako prostředek sloužící ke zjednodušení a urychlení trestního řízení ve věcech skutkových i právně méně složitých, kdy účelu trestního řízení může být dosaženo

i bez provedení formálního hlavního líčení. Naproti tomuto vymezení praxe signalizuje, že trestní příkaz je vydáván i ve věcech, v nichž skutkový stav jeho vydání v žádném případě nedovoluje a kdy se strany s jeho vydáním spokojí, neboť jde z jejich hlediska o optimální způsob ukončení věci.¹¹ V každém případě však trestní příkaz představuje alternativu soudního řízení, neboť samosoudce je oprávněn rozhodnout ve věci právě tímto způsobem, a to bez projednávání věci v hlavním líčení. Trestní zákon přiznává této formě rozhodnutí povahu odsuzujícího rozsudku;

3. Poslední novela trestního řádu /zákon č. 152/1995 Sb./ s účinností od 1. 9. 1995 přináší do našeho trestního řízení institut **narovnání**, který byl přijat v souladu s Doporučením Rady Evropy č. R. /87/ 18 ze dne 17. 9. 1987 o zjednodušení trestního řízení. Narovnání přichází v úvahu u deliktů, které mají povahu konfliktu mezi obviněným a poškozeným. V takových případech se bude klást důraz v první řadě na urovnání sporu mezi těmito stranami a teprve poté se přistoupí k potrestání pachatele, resp. působení na pachatele trestného činu.

Základní podmínkou schválení narovnání je skutečnost, že obviněný uhradí vzniklou škodu nebo učiní potřebné úkony k její úhradě, případně jinak odčiní újmu vzniklou trestným činem a podle povahy věci též přispěje odpovídající částkou na obecně prospěšné účely a takový způsob vyřízení věci lze považovat za dostačující. Narovnání je obecně přípustné jak ve stadiu řízení před soudem, tak i v řízení přípravném. /O schválení narovnání a zastavení trestního stíhání rozhoduje v přípravném řízení soudce na návrh státního zástupce, v řízení před soudem pak soud/.

Domnívám se, že v řízení před soudem bude obviněný daleko více zainteresován na tomto způsobu vyřízení věci než v přípravném řízení, kde více méně pasivně přijme návrh /nebo také nepřijme/ státního zástupce, neboť zákon mluví „pouze“ o vyjádření jeho souhlasu resp. nesouhlasu s takovým postupem ve věci. V přípravném řízení, do důsledku vzato, je skryta určitá forma vyjednávání: státní zástupce je oprávněn podat návrh na rozhodnutí o schválení narovnání, k tomuto návrhu však musí nějakým způsobem dospět; obviněný a poškozený musí s tímto návrhem souhlasit. Toto je podle mého názoru velice důležité pro vyloučení jakéhokoliv nátlaku činěného na obviněného. Do důsledku vzato, obavy, že obviněný nebude schopen sám dospět k tomuto řešení, jsou podle mého mínění liché. Pokud totiž bude obviněného zastupovat obhájce, bude povinen v rámci právní pomoci

¹¹Cestami i ne zcela legálními: Zpráva o vyhodnocení zkušeností s aplikací novel trestního zákona a trestního řádu z roku 1993. Nejvyšší státní zastupitelství, srpen 1995, nepubl., s. 25.

mu vysvětlit význam a podmínky tohoto způsobu vyřízení věci. Tím však nechci říci, že by měl obhájce prakticky realizovat dohodu o narovnání a tak v podstatě suplovat činnosti sociálních pracovníků – mediátorů, kterých je v rámci tohoto institutu v řadě cizích právních úprav běžně používáno.

Narovnání z pohledu možnosti uplatnění sociální práce

Praktická realizace narovnání by měla být podle mého názoru svěřena specializovaným subjektům, zaměřeným na zprostředkování dohody mezi obviněným a poškozeným. Avšak platný trestný řád v ustanoveních, upravujících narovnání nepočítá s činností těchto speciálních subjektů. Důvodem tohoto stavu je zřejmě skutečnost, že nemáme žádné zkušenosti s jejich prací. Proto byla fakticky uznána cesta experimentu, resp. realizace projektu s mimosoudním vyjednáváním–narovnáním, který vypracovalo Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici.¹² V obsahovém a časovém harmonogramu projektu bylo počítáno s absolvováním odborných stáží tzv. soudních asistentů u soudů v Západočeském kraji. Dalším krokem by bylo zahájení činnosti Pracovišť pro mimosoudní vyjednávání a řešení konfliktů mezi pachatelem a poškozeným. Počítáno je zhruba s 15 pracovníky působícími v pěti pracovištích u vybraných soudů v České republice. Doba trvání experimentu je rozvržena na období 2 až 3 let.

Závěr

Současná situace v oboru trestního práva hmotné a procesního je charakterizována probíhajícími přípravnými pracemi na jeho celkové rekodifikaci. Z dosavadních závěrů Rekodifikační komise, působící při Ministerstvu spravedlnosti České republiky vyplývá, že je komisí pečlivě zvažováno, zda je myslitelné modifikovat české trestní řízení prvky typickými pro angloamerický proces, jakož i nakolik by mělo trestní řízení odpovídat kontinentálnímu typu řízení.

Aktuální stav k 30. 4. 1996

Od 1. 1. 1996 dochází k vytváření sítě tzv. probačních úředníků u okresních a městských soudů. Podle současného stavu působí již u některých okresních a městských soudů probační úředník, jehož náplní je mimo jiné i zprostředková-

¹²Projekt Mimosoudní vyjednávání–narovnání vznikl v rámci experimentu „Uplatnění sociální práce v trestní justici“, který předložilo Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici v září 1994 Ministerstvu spravedlnosti ČR s návrhem na jeho experimentální ověření.

ní, na základě pověření předsedy senátu, dohody o narovnání mezi obviněným a poškozeným.

RESUME

This presentation deals with some of the most important changes in Czech criminal law during the last six years.

The first part of the article contains the information concerning amendments of Penal Code, especially some questions of abolition of death penalty in 1990, introduction of life imprisonment, new conception of criminal responsibility in the case of the culpable insanity, alternative sanctions and criminal organizations.

The second part deals with amendments of Code of Penal Procedure. In this presentation it is not possible to cover the entire changes, however, we would like to focus on the diversification of standard of proceeding which have already started to influence Czech criminal proceeding. Nowadays the strategy of diversion is considered a part of what is known as „the four D programme“. These are diversion, decriminalization, deinstitutionalisation and due process. These are alternative proceeding available whereby their informal execution is more appropriate than the implementation of a classic criminal trial which results in a verdict of guilt and subsequent sentencing.

If we consider as alternative of criminal proceeding before court, in which is given priority to informal execution of criminal case than the implementation of classic criminal trial, which results in a verdict of guilt and subsequent sentencing, we can indicate for certain implication of diversion these following institutes:

1. Provision of the Code of Penal Procedure which allows the investigator or prosecution counsel to cease criminal prosecution where it is considered that they are inappropriate either during the preliminary proceeding or during the court case.

2. The amendment of the Code of Penal Procedure from 1992 has resulted in two new institutions in the Czech criminal trial. These allow for alternative types of sentencing. The first of these is **conditional interruption of proceeding**, which can be characterized as a decision with a probation period which is conditional on fulfilling of certain conditions and obligations. The second institution is a **criminal instruction** which is another alternative to full proceeding, whereby a single judge is authorized to adjudge a criminal instruction without hearing a case in the main

proceeding.

3. The last amendment of the Code of Penal procedure which came into force on September 1, 1995 was the institution of **settlement**. Legislation provides that the settlement is possible in those cases where the accused is in conflict with the injured party.